ମୂଳ ପ୍ରବନ୍ଧ

ଢେଙ୍କାନାଳ ଜିଲ୍ଲାରେ ଶୈବ ସଂସ୍କୃତିର ଉନ୍ମେଷ ଓ ଉତ୍ତରଣ

ସନ୍ତୋଷ ଭୋଇ

ସାରାଂଶ :

ଆଦିବାସୀ ସଂସ୍କୃତି ଢେଙ୍କାନାଳ ମୌଳିକ ସଂସ୍କୃତି ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ଓଡ୍ରମାନେ ନିବାସ କରିବା ପରେ ଆଦିବାସୀ ସଂସ୍କୃତି ଓ ଆର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ମହାମିଳନ ଏହି ଭୂଖଣ୍ଡରେ ହୋଇଥିଲା । ଶୈବ ସଂସ୍କୃତି ପରେ ପରେ ଏଠାରେ ଶାକ୍ତ, ବୈଷ୍ଣବ, ମହିମା ସଂସ୍କୃତିର ଏଠାରେ ବ୍ୟାପକ ପ୍ରଚାର ପ୍ରସାର ହୋଇଥିଲା । ପୁରାଣ ଯୁଗରୁ ଢେଙ୍କାନାଳରେ ଶୈବ ସଂସ୍କୃତିର ଉନ୍ମେଷ ଘଟି ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀ ସମୟକୁ ଏହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶଲାଭ କରିସାରିଥିଲା । ସୋମ, ଗଙ୍ଗ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶ ରାଜତ୍ୱ ତଥା କରଦ ରାଜ୍ୟ ଭାବରେ ଶୁଲ୍କୀ, ତୁଙ୍ଗ ଏବଂ ନନ୍ଦମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ସୈବଧର୍ମ ରାଜକୀୟ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଲାଭ କରି ଲିଙ୍ଗ ଉପାସନାର ଏକ ଧାରାବାହିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଚାଲୁରହିଥିଲା । ଯାହାର ନିଦର୍ଶନ ସ୍ୱରୂପ ଢେଙ୍କାନାଳରେ ଦୃଶ୍ୟମାନ ଶୈବ ସ୍ମାରକୀଗୁଡ଼ିକ ଏହାର ପ୍ରାମାଣିକତା ବହନ କରିଆସୁଛନ୍ତି ।

ସଂକେତ ଶବ୍ଦ :

ଶୈବ, କପିଳାସ, କୋଦାଳକ ନଗରୀ, ନଗାନା, ନାଗନାଥେଶ୍ୱର, ଢେଙ୍କାନାଳ, ଭୀମନଗରୀ ।

ଆଦିବାସୀ ସଂସ୍କୃତି ଢେଙ୍କାନାଳ ମୌଳିକ ସଂସ୍କୃତି ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ଓଡ୍ରମାନେ ନିବାସ କରିବା ପରେ ଆଦିବାସୀ ସଂସ୍କୃତି ଓ ଆର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ମହାମିଳନ ଏହି ଭୂଖଣ୍ଡରେ ହୋଇଥିଲା । ଶୈବ ସଂସ୍କୃତି ପରେ ପରେ ଏଠାରେ ଶାକ୍ତ, ବୈଷ୍ଣବ, ମହିମା ସଂସ୍କୃତିର ଏଠାରେ ବ୍ୟାପକ ପ୍ରଚାର ପ୍ରସାର ହୋଇଥିଲା । ପୁରାଣ ଯୁଗରୁ ଢେଙ୍କାନାଳରେ ଶୈବ ସଂସ୍କୃତିର ଉନ୍ମେଷ ଘଟି ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀ ସମୟକୁ ଏହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶଲାଭ କରିସାରିଥିଲା । ସୋମ, ଗଙ୍ଗ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶ ରାଜତ୍ୱ ତଥା କରଦ ରାଜ୍ୟ ଭାବରେ ଶୁଲ୍କୀ, ତୁଙ୍ଗ ଏବଂ ନନ୍ଦମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ଶୈବଧର୍ମ ରାଜକୀୟ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଲାଭ କରି ଲିଙ୍ଗ ଉପାସନାର ଏକ ଧାରାବାହିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଚାଲୁରହିଥିଲା । ଯାହାର ନିଦର୍ଶନ ସ୍ୱରୂପ ଢେଙ୍କାନାଳରେ ଦୃଶ୍ୟମାନ ଶୈବ ସ୍ମାରକୀଗୁଡ଼ିକ ଏହାର ପ୍ରାମାଣିକତା ବହନ କରିଆସୁଛନ୍ତି ।

ଢେଙ୍କାନାଳ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଅବବାହିକାରେ ଚତୁର୍ଥ-ପଞ୍ଚଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଲକୁଳୀଶ ସଂପ୍ରଦାୟ ଦ୍ୱାରା ଶୈବ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ଢେଙ୍କାନାଳରେ ଶାସନ କରୁଥିବା ରାଜାମାନେ ଶୈବଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତତ୍କାଳୀନ କୋଦାଳକ ନଗରୀ (କୁଆଳୋ) ଠାରେ ନିର୍ମିତ କନକେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର 'ଶୈବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ'ର ମୁଖ୍ୟ ପେଣ୍ଠସ୍ଥଳୀ ଥିଲା ।[୧] ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ଲକୁଳୀଶଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଚାରିତ ପ୍ରାଚୀନ ଶୈବ ମତବାଦ ପାଶୁପତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମ୍ଭ ଏଠାରେ ବେଶ୍ ଲୋକପ୍ରିୟତା ଅର୍ଜନ କରିଥିଲା । ଏହ ମନ୍ଦିରଟି ପ୍ରାଥମିକ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ପଞ୍ଚାୟତନ ଶୈଳୀରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଯେଉଁଠାରେ ମୁଖ୍ୟ ମନ୍ଦିର ଠାରୁ ସମଦୂରତ୍ୱରେ ଚାରି କୋଣରେ ସମ ଆକାରର ଚାରିଗୋଟି ମନ୍ଦିର ଥାଏ ସେହି ମନ୍ଦରି ପୁଞ୍ଜକୁ ପଞ୍ଚାୟତନ ମନ୍ଦିର କୁହାଯାଏ ।

ଯୋଗାଯୋଗ :
ସନ୍ତୋଷ ଭୋଇ, ସହକାରୀ ପ୍ରଫେସର
ମଡ଼େଲ ଡ଼ିଗ୍ରୀ କଲେଜ, ସୋନପୁର
E-Mail ID: bhoisantosh643@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-2616-1799

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Non Commercial Share Alike 4.0 License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work non commercially, as long as appropriate credit is given and the new creations are licensed under the identical terms.

For reprints contact: *pracheepatrika@rediffmail.com*

ପ୍ରାପ୍ତି	ସମୀକ୍ଷିତ	ଗୃହୀତ	ପ୍ରକାଶିତ
୩.୬.୨୦୨୪	୭.୭.୨୦୨୪	୧୫.୭.୨୦୨୪	୧.୮.୨୦୨୪

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ କିପରି ଉଦ୍ଧୃତ କରିବେ : ଭୋଇ, ସନ୍ତୋଷ, ୨୦୨୪ । ଢେଙ୍କାନାଳ ଜିଲ୍ଲାରେ ଶୈବ ସଂସ୍କୃତିର ଉନ୍ମେଷ ଓ ଉତ୍ତରଣ । ବାସ୍ତବତାର ପରିପ୍ରକାଶ ପ୍ରାଚୀ । ଭାଗ :୧୦, ସଂଖ୍ୟା : ଡ଼, ପୃଷ୍ଠା :୪୪-୪୮ ।

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଅନ୍‌ଲାଇନରେ ପଢିବାପାଇଁ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତୁ
Quick Response Code:
Available online at : https://pracheenews.com/
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.13619867
Article No - BPPP00217

ଏଥିରେ ମୁଖ୍ୟ ମନ୍ଦିର ସହ ଅନ୍ୟ ଚାରିଗୋଟି ମନ୍ଦିର ଏହିପରି ପାଞ୍ଚଟି ମନ୍ଦିର ଥାଏ । କୁଆଳୋ ଠାରେ ଆୟତକ୍ଷେତ୍ର ନିମ୍ନ ଭାଗରେ କନକେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ସହିତ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଚାରୋଟି କୋଣରେ ଚାରୋଟି ଗୌଣ ଶୈବ ମନ୍ଦିର ଅବସ୍ଥିତ । ସେହି ମନ୍ଦିରଗୁଡ଼ିକ ନାମ ହେଉଛି- ବୈଦ୍ୟନାଥେଶ୍ୱର, ପଶ୍ଚିମେଶ୍ୱର, ବାଲୁଙ୍କେଶ୍ୱର ଏବଂ କପିଳେଶ୍ୱର । ପଞ୍ଚାୟତନ ମନ୍ଦିରଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣତଃ ଦୁର୍ଗା, ଗଣେଷ, ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଗୌଣ ଦେବତା ଭାବରେ ଆରାଧିତ କରାଯାଇଥାଏ ।କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ପଞ୍ଚାୟତନ ଶୈଳୀରେ ଶିବଲିଙ୍ଗମାନେ ଗୌଣ ଦେବତା ରୂପେ ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି । ଏହି ପଞ୍ଚାୟତନ ଦେବାଳୟ ସମୟକ୍ରମେ ଅଷ୍ଟପରିବାରରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ଅଷ୍ଟଶମ୍ଭୁ ପରମ୍ପରାରେ ଆଉ ତିନୋଟି ଲିଙ୍ଗ ସହ ଯୋଡି ହୋଇ ଅଷ୍ଟଶମ୍ଭୁ ନାମରେ ପୂଜିତ ହୋଉଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ତିନୋଟି ଲିଙ୍ଗ ହେଲେ ବାଣେଶ୍ୱର, ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ଏବଂ ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର । ଏହି ମନ୍ଦିର ସମୂହକୁ କୋଦାଳକ ନଗରୀ ଅଧୁନା କୁଆଳୋ ଠାରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିବା ସ୍ତମ୍ଭ ଉପାଧିଧାରୀ ଶୁଳ୍କୀମାନେ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ । ମନ୍ଦିରଟି ବର୍ତ୍ତମାନ ଜରାଜୀର୍ଣ୍ଣ ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ୱ ବିଭାଗ ଦ୍ୱାରା ସଂରକ୍ଷିର ହୋଇ ରହିଛି । ଏହାର ଉପର ଅଂଶ ଭାଙ୍ଗି ଯାଇଥିବାରୁ ଏହାର ସଠିକ୍ ଉଚ୍ଚତା ନିର୍ନିତ ହୋଇପାରିନାହିଁ । ଢେଙ୍କାନାଳର ଗେଜେଟିୟରରେମୁଖ୍ୟ ମନ୍ଦିର କନକେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରର ଉଚ୍ଚତା ୮୦ ଫୁଟ୍ ବୋଲି ଦର୍ଶାଯାଇଥିବା ବେଳେ ଟି.ଇ. ଡୋନାଲ୍ଡସନ୍ ଏହା ୧୦୦ ଫୁଟ ଉଚ୍ଚତା ଥିଲା ବୋଲି ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ।[୨] ଅନ୍ୟ ଚାରୋଟି ମନ୍ଦିରର ଉଚ୍ଚତା ୨୫ଫୁଟ୍ ଥିବା ସମୟରେ ପରେ ସଂଯୋଜିତ ତିନୋଟି ମନ୍ଦିର ଏହାଠାରୁ କମ୍ ଉଚ୍ଚତା ବିଶିଷ୍ଟ । ମନ୍ଦିରଟିର ବର୍ତ୍ତମାନ ଉଚ୍ଚତା ୭୦ ଫୁଟକୁ ବିଚାରକୁ ନେଲେ ଏହା ଯେ ତତ୍କାଳୀନ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏକ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ କୀର୍ତ୍ତିଥିଲା ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଲୋକକଥାନୁଯାୟୀ ମନ୍ଦିରରେ ବ୍ୟବହୃତ ବାଲିପଥରଗୁଡ଼ିକ ନିକଟସ୍ଥ ପଳାସୁଣୀର ଜାରଡ଼ା ପାହାଡ଼ରୁ ଆସିଛି ।

ଢେଙ୍କାନାଳର ରାଜବଂଶ ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ମଧ୍ୟଯୁଗରୁ ଢେଙ୍କାନାଳରେ ଶୈବଧର୍ମ ଗଣଧର୍ମ ରୂପେ ମାନ୍ୟତାଲାଭ କରିଥିଲା ।ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ରାଜା ଓ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଧାର୍ମିକ ଜୀବନ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ତନ୍ତ୍ର ଓ ଯୋଗର ପ୍ରୟୋଗ ସମ୍ପର୍କରେ ତୃତୀୟ ଶୁଭକରଙ୍କ ହିନ୍ଦୋଳ ତାମ୍ରଶାସନଏବଂ ଶାନ୍ତିକରଙ୍କ ଅନୁଗୋଳ ତାମ୍ରଶାସନରେ ସୂଚନା ମିଳେ । ଲକୁଳୀଶ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଚାରିଜଣ ଶିଷ୍ୟ ଯଥା-କୌଶିକ, ମିତ୍ରକ, ଗାର୍ଗ୍ୟ ଏବଂ ରସ୍ତାଙ୍କ ପ୍ରତିକୃତି କୁଆଳୋସ୍ଥିତ କନକେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରରେ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଭୌମକର ରାଜା ଓ ରାଣୀମାନେ ନିଜକୁ ଶିବଙ୍କ ଠାରେ ଉତ୍ସର୍ଗ କରି ନିଜକୁ 'ପରମମାହେଶ୍ୱର', 'ପରମ ମାହେଶ୍ୱରୀ', 'ପରମ ଭଟ୍ଟାରକ' ଆଦି ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ ।ତୃତୀୟ ଶୁଭକରଙ୍କ ହିନ୍ଦୋଳ ତାମ୍ରଶାସନରେ ପୁଲିଣ୍ଡେଶ୍ୱରଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନଣ୍ଡିଲୋ ଗ୍ରାମଦାନ କରିଥିବା ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।[୩] ସମ୍ପ୍ରତି ପୁଲିଣ୍ଡେଶ୍ୱର ହେଉଛନ୍ତି କୁଣ୍ଡେଶ୍ୱର ଏବଂ ନଣ୍ଡିଲୋ ଅଧୁନା ହିନ୍ଦୋଳ ବ୍ଲକର ନଣ୍ଡେଇଲୋ ଗ୍ରାମକୁ ସୂଚିତ କରେ । ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଅବବାହିକାରେ ଥିବା ଜୟାଶ୍ରମ ବୌଦ୍ଧ ବିହାରକୁ ଶୈବ ମନ୍ଦିରରେ ରୂପାନ୍ତରିତ କରାଯାଇଛି । ଯାହାକି ପଶ୍ଚିମେଶ୍ୱର ନାମରେ ପରିଚିତ । ପଶ୍ଚିମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଶିବଲିଙ୍ଗ ଏକ ଭଗ୍ନ ବୌଦ୍ଧସ୍ତୂପ ସଦୃଶ ପ୍ରତୀୟମାନ । ଏତଦ ବ୍ୟତୀତ ଏହାର ପଶ୍ଚିମରେ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନଦୀ କୂଳରେ ବଜ୍ରକୋଟ ଠାରେ ନିର୍ମିତ ଭିଙ୍ଗେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଭୌମକରମାନଙ୍କର କୀର୍ତ୍ତି । ଭୌମକର ରାଣୀ ତ୍ରିଭୂବନ ମହାଦେବୀ ଭୁବନ ଗ୍ରାମ ବସାଇଥିବା ଢେଙ୍କାନାଳ ଇତିହାସରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଏଠାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ କୂଳରେ ଏକ ସ୍ତୂପ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିଲା । ଯାହାକି ଶୈବ ସଂସ୍କୃତି ଉତ୍ତରଣରେ ବୁଦ୍ଧେଶ୍ୱର ମହାଦେବ ଭାବରେ ପରିଚିତ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଗଙ୍ଗାଧର ପ୍ରସାଦ ସ୍ଥିତ ପଶ୍ଚିମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରର ପୂର୍ବ ଦିଗରେ ଦୁଇଟି ପ୍ରାଚୀନ ଶିବ ମନ୍ଦିର ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଶିଳ୍ପ ସ୍ଥାପତ୍ୟରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ଯେ ଏ ଦୁଇଟି ମନ୍ଦିର ଅଷ୍ଟମ-ନବମ ଶତାବ୍ଦୀର ।

ଶୁଳ୍କୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ଅନ୍ୟ ଏକ କୀର୍ତ୍ତି ହେଉଛି ଯୋରନ୍ଦା ଠାରୁ ଆଠକିଲୋମିଟର ଦୂରରେ କରମୁଳ ପାଟଣାରେ ଦୌଡ଼େଶ୍ୱର ମହାଦେବ । ଭଗ୍ନସ୍ତୂପ ହୋଇପଡ଼ି ରହିଥିବା ଏହି ମନ୍ଦିରଟି ଅଧୁନା ଭାରତୀୟ ସର୍ବେକ୍ଷଣ ସଂସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା ନୂତନ ଭାବେ ନିର୍ମିତ । ଉକ୍ତ ମନ୍ଦିରର ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଓ ଶିଳ୍ପକଳା ବର୍ତ୍ତମାନ ଇତସ୍ତଃ ହୋଇ ପଡ଼ିରହିଛି । ଏବଂ ଅନେକ ଭଗ୍ନାବଶେଷ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନଦୀ ଜଳର ସ୍ରୋତରେ ବିଲୀନ ହୋଯାଇଛି । ଏହି ନଷ୍ଟପ୍ରାୟ ଅଂଶବିଶେଷରେ ଅନେକ ପୁରାତନ ମୂର୍ତ୍ତି, ପୂର୍ଣ୍ଣ କଳସର କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ଓ ପ୍ରସ୍ତର କଳାକୃତିର ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଛି ।

ଭୌମକରମାନଙ୍କ ଅଧୀନସ୍ଥ କରଦ ରାଜ୍ୟ ଭାବରେ କୋଦାଳକ ମଣ୍ଡଳ (କୁଆଳୋ)ରେ ଶାସନ ଶୁଳ୍କୀ, ଯମଗର୍ତ୍ତ ମଣ୍ଡଳରେ ଶାସନ କରୁଥିବା ତୁଙ୍ଗ ଓ ଐରାବତ ମଣ୍ଡଳରେ ଶାସନ କରୁଥିବା ନନ୍ଦବଂଶମାନେ ମହେଶ୍ୱରଙ୍କ ଉପାସକ ଥିବା ତାଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ତାମ୍ରଶାସନ ଏବଂ ମୁଦ୍ରାରେ ଥିବା ବୃଷଭରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ଶୁଳ୍କୀ ରାଜା ରଣସ୍ତମ୍ଭ ନିଜକୁ ମହେଶ୍ୱରଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭକ୍ତ ରୂପେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ।ସେ ଭୀମ ନଗରୀର ଅପରପାର୍ଶ୍ୱରେ ରଣଶ୍ୱେର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ।

ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଉପତ୍ୟାକାରେ ଶୈବ ସଂସ୍କୃତିର ଉତ୍ତରଣ ପୂର୍ବରୁ ଢେଙ୍କାନାଳରେ ନାଗ ସଂସ୍କୃତିର ବ୍ୟାପକ ପ୍ରସାର ହୋଇଥିଲା । ଏହି ନାଗ ସଂସ୍କୃତିର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ଥିଲା ନାଗନା ନଗରୀ । ଲକୁଳୀଶ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଶୈବଧର୍ମ ପ୍ରଚାର 'ଳରେ ନାଗନା ଶୈବ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିଣତ ହେଲା ।

ଏହା ଶୈବ ସଂସ୍କୃତିର ଉତ୍ତରଣରେ ନାଗନା ଦ୍ୱାଦଶ ଝ୍ୟୋର୍ତିଲିଙ୍ଗ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ ନାଗନାଥେଶ୍ୱରଙ୍କର ଲୀଳା ଭୂମି ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥିଲା । ଭାରତରେ ଦ୍ୱାଦଶ ଜ୍ୟୋର୍ତିଲିଙ୍ଗ ଯଥା- ସୋମନାଥ, ମଲ୍ଲିକାର୍ଜୁନ, ମହାକାଳ, ମନ୍ଦେଶ୍ୱର, ବୈଦ୍ୟନାଥ, ଭୀମଶଙ୍କର, ରାମେଶ, ତ୍ର୍ୟମ୍ବକ, କେଦାରଶ୍ୱର, ଘୃସୁଣେଶଙ୍କ ପରି ନାଗନାଥେଶ୍ୱର ହେଉଛନ୍ତି ଅନ୍ୟତମ । ନାଗନାଥଙ୍କର ଅବସ୍ଥିତି ହେଉଛି ଦାରୁକା ବନ । ନାଗନାସ୍ଥିତ ରୂପାବଳିଆ ପର୍ବତ ଠାରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସୁବିସ୍ତୃତ ତୀର୍ଥ ଭୂମିରେ ଦାରୁକାବନ ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପଶ୍ଚିମ ଭାରତବାସୀ ଦ୍ୱାରିକ ସନ୍ନିକଟ ନାଗେଶଙ୍କୁ ଜ୍ୟୋର୍ତିଲିଙ୍ଗ ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରୁଥିଲେ ହେଁ ପ୍ରକୃତରେ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ତଟସ୍ଥ ନାଗେଶ ତା ଠାରୁ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ । ଉଭୟେ ଶିବଲିଙ୍ଗ ଦର୍ଶନ କଲେ ହୃଦବୋଧ ହୁଏ ଯେ ଦ୍ୱାରିକା ସନ୍ନିକଟ ନାଗେଶ ପଞ୍ଚଦଶ ବା ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ହୋଇଥିବା ବେଳେ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ନାଗନାସ୍ଥିତ ନାଗନାଥ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଛି ।

ମାତ୍ର ସେହି ସମୟରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ତଟସ୍ଥ ନାଗନାଥ ପ୍ରସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରାଚୀନ ମନ୍ଦିରଟି ରୂପାବଳିଆ ପାହାଡ଼ରେ ଶାସନ କରୁଥିବା ନାଗବଂଶୀୟ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଥମେ ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥରଲା । ସେ ପ୍ରାଚୀନ ମନ୍ଦିରଟି ଭାଙ୍ଗିଯିବାରୁ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଗଙ୍ଗବଂଶୀୟ ରାଜା ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ନାଗନା ସନ୍ନିକଟ ଭୀମପୁର ଓ ପଶ୍ଚିମସ୍ଥ ଭୀମନଗରୀ ଦୁର୍ଗ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତି । ତଦୀୟ ପୁତ୍ର ପ୍ରଥମ ନରସିଂହ ଦେବ କପିଳାସ୍ଥ ଦଧିନଉତି ଶିଳାଲେଖରେ ନାଗନା ଏବଂ ଭୀମପୁର ଗ୍ରାମ ଦ୍ୱୟ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିବା ଦେଖାଯାଏ ।

ଏହି ସମୟଖଣ୍ଡ ଭିତରେ କଟକ-ସମ୍ବଲପୁର ରାସ୍ତାରେ ଗଲାବେଳେ ସାପୁଆ ନଦୀର ବାମପାର୍ଶ୍ୱରେ ପଡୁଥିବା ଚଷାପଡ଼ା ଗ୍ରାମର କିଛି ଚାଷଜମି ମଝିରେ ଦୁଇଟି ଶୈବ ମନ୍ଦିର (ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଓ ଶମ୍ଭୁନାଥ ମନ୍ଦିର) ଭଗ୍ନପ୍ରାୟ ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛି । ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ଏହାକୁ ବୁଦ୍ଧ ମହାଦେବ ବୋଲି କହୁଛନ୍ତି । ମନ୍ଦିର ଦୁଇଟି ପରସ୍ପରକୁ ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମ ମୁହାଁ ହୋଇ ଦଣ୍ଡାୟମାନ । ଏହାର ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଓ ନିର୍ମାଣ ଶୈଳୀକୁ ଅବଲୋକନ କଲେ ଏହା ଗୁପ୍ତ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟର ବୋଲି ଜଣାଯାଏ ।ମାତ୍ର ଏହା ତତ୍କାଳୀନ ଓଡ଼ିଶାରେ ଶାସନ କରୁଥିବା ଭୌମକର କିମ୍ବା ଶୁଲ୍କୀମାନଙ୍କର କୀର୍ତ୍ତି ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ।

ଭୌମକରମାନଙ୍କ ପରେ ଓଡ଼ିଶା ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶାସିତ ହେଲା । ସୋମବଂଶୀମାନେ ନିଜକୁ ଶିବଙ୍କ ନିଷ୍ଠାବାନ ସେବାୟତ ଭାବରେ ମନେକରି ନିଜକୁ 'ପରମମାହେଶ୍ୱର' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଶୈବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପ୍ରତୀକ ସ୍ୱରୂପ ଷଣ୍ଢର ପ୍ରତୀକକୁ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରଚଳିତ ମୁଦ୍ରାରେ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ ।[୩] ଏହି ବଂଶର ଚନ୍ଦ୍ରକେଶରୀ ଚାନ୍ଦପୁର ଠାରେ ହରିହର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିବା ଢେଙ୍କାନାଳରେ ପ୍ରବାଦ ରହିଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହି ମନ୍ଦିରଟିର କୌଣସି ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ହରିହରଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଭୀମନଗରୀ ସନ୍ନିକଟ ନାଧରା ଶକ୍ତିପୀଠ ଠାରେ ବିରାଜିତ । ଏହାର ବାମାର୍ଦ୍ଧ ହରି ଓ ଦକ୍ଷିଣାର୍ଦ୍ଧ ହର । ଏଥିରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ଯେ ସୋମବଂଶ ଶାସନ କାଳରୁ ଢେଙ୍କନାଳରେ ହରିରହ ଉପାସନାରେ ବିକାଶଲାଭ ହୋଇଥିଲା । ଏତଦ ବ୍ୟତୀତ ଚନ୍ଦ୍ରକେଶରୀଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ କୀର୍ତ୍ତି ହେଉଛି କପିଳାସ ମନ୍ଦିର । ଯାହାକି ପ୍ରାଚୀନ ବୃଷଭ ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାପଡ଼େ । ମନ୍ଦିରଟି ଭାଙ୍ଗିଯିବାରୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବ ଏହି ମନ୍ଦିରଟିକୁ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଭୌମନଗରୀ ଦୁର୍ଗର ପୂର୍ବ ଦିଗରେ କନକକେଶରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କନକେଶ୍ୱର ଶିବ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିଲା । ସେହିପରି ଭୌମନଗରୀର ପଶ୍ଚିମ ଭାଗରେ ଥିବା ରଣେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ରାଣକ ରଣକେଶରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପୁର୍ନଃନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଢେଙ୍କନାଳ ଇତିହାସ ଅନୁଯାୟୀ, ଭୁବନ ସନ୍ନିକଟ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନଦୀ କୂଳରେ ବୁଦ୍ଧକେଶରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବୁଦ୍ଧେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିଲା । ଏତଦ ବ୍ୟତୀତ ଭୌମନଗରୀ ପଶ୍ଚିମ ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ କମଳାଙ୍ଗ ଗ୍ରାମରେ କମଳକେଶରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କମଳେଶ୍ୱର ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ କୁଣ୍ଡଳକେଶରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କୁଣ୍ଡଳେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିବା ଢେଙ୍କନାଳ ଇତିହାସରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।[୪] ଏଥିରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ କେଶରୀ ବଂଶର ରାଜାମାନେ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଅବବାହିକାରେ ବହୁ ଶିବ ଲିଙ୍ଗ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିଲା ।

ଗଙ୍ଗମାନେ ଶୈବ ଥିବା ତାଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ତାମ୍ର'ଳକରୁ ଜଣାପଡେ । ଗଙ୍ଗବଂଶର ସମ୍ରାଟ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବ ଭୌମନଗରୀରରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । କୋଦାଳକ ନଗରୀରରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିବା ସ୍ତମ୍ଭ ଉପାଧି ରାଜାମାନଙ୍କୁ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ । ଭୀମନଗରୀ ସନ୍ନିକଟ ଖଣ୍ଡାଧୁଆ ପୋଖରୀ ପାଖରେ ଏ ଯୁଦ୍ଧ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିଲା । ଲୋକକଥାନୁଯାୟୀ ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବ ବହୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସୈନ୍ୟକୁ ବଧ କରିଥିବାରୁ ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟା ପାପରେ ଲିପ୍ତ ହୋଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟା ପାପରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇବା ନିମନ୍ତେ ସେ କପିଳାସବାସୀ ଶିଖରେଶ୍ୱରଙ୍କ ଶରଣାପନ୍ନ ହୋଇଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରକେଶରୀଙ୍କ କୃତ ମନ୍ଦିରଟି ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ପୀଠର ପୂର୍ବ ଦିଗରେ ବିଶ୍ୱନାଥ (ବୁଢ଼ାଲିଙ୍ଗ)ଙ୍କ ମନ୍ଦିରଟି ତୋଳାଇଥିଲେ । ଏତଦବ୍ୟତୀତ ସେ ନାଗନାର ନାଗନାଥ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରି ସ୍ୱନାମରେ ଭୀମପୁର ଗ୍ରାମ ବସାଇଥିଲେ । ତଦୀୟପୁତ୍ର ପ୍ରଥମ ନରସିଂହ ଦେବ କପିଳାସରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । କପିଳାସ ପୀଠ ସ୍ଥିତ ଦଧିନଉତି ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ମନ୍ଦିରଟି ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ୧୦ମ ଅଙ୍କ ଅର୍ଥାତ ୧୨୪୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ

ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିଲା ।[୫] ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ଏହା ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ଯେ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀ ଠାରୁ ତ୍ରୟୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଢେଙ୍କାନାଳରେ ଶୈବଧର୍ମର ବିକାଶ ଚରମସୀମାରେ ଉପନୀତ ହୋଇ କପିଳାସ, ନାଗନା ଏବଂ କୁଆଲୋ ଶୈବକ୍ଷେତ୍ର ରୂପେ ପ୍ରସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିଲା ।

ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଅଭିନବ ଢେଙ୍କାନାଳ ରାଜ୍ୟ ଗଠନ କରି ହରିସିଂହ ବିଦ୍ୟାଧର କରମୂଳ ଉଆସର ପୂର୍ବ ଦିଗରେ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ତଟରେ ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରର ପୁନଃନିର୍ମାଣ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ସମ୍ପ୍ରତି ମନ୍ଦିରଟି ଭାଙ୍ଗିଯାଇଥିଲେ ହେଁ ଭାରତୀୟ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ସର୍ବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଏଠାରେ ପ୍ରାଚୀନ ଶୈଳୀର ଗୋଟିଏ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଛି । ମନ୍ଦିର ପରିସର ମୂଳରେ ଥିବା ପଥର ଭଗ୍ନ ପଥର ମୂର୍ତ୍ତିସବୁକୁ ଅବଲୋକନ କଲେ ଏହା ଅଷ୍ଟମ ନବମ ଶତାବ୍ଦୀର ବୋଲି ମନେହୁଏ । ସେହିପରି ମୂର୍ତ୍ତି କୁଆଲୋ ଠାରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କୁ ସ୍ଥାନୀୟ ଅଧିବାସୀ ଦୌଡ଼େଶ୍ୱର ମହାଦେବ ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି । ପୂର୍ବେ ଏଠାରେ ଅଷ୍ଟଶମ୍ଭୁ ପୂଜିତ ହେଉଥିଲେ । ନଦୀବଢ଼ି ଯୋଗୁଁ ନିକଟସ୍ଥ ଗ୍ରାମ କରମୂଳ, ଅଶ୍ୱଖୋଲ, ସୁଗର, ବାରୁଆଁ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କରାଯାଇଛି । ଏହି ସମୟରେ ବାରୁଅଁ ଠାରେ ବାଲୁଙ୍କେଶ୍ୱର, ବ୍ରାହ୍ମଣଖଣ୍ଡଖୋଲରେ ବରାହବାଲୁଙ୍କେଶ୍ୱର, ଓଡ଼ିଶରେ ସୁରେଶ୍ୱର, ଭୁବନରେ ଭୁବନେଶ୍ୱର, ଗୋବିନ୍ଦ ବିଦ୍ୟାଧରପୁରରେ ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର, ହାଟୁଆରୀରେ କପିଳେଶ୍ୱର, ସୋଗରରେ ସୋଗରେଶ୍ୱର, କନ୍ଦରସିଂହାରେ ରାମେଶ୍ୱର ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନରେ ଶୈବ ମନ୍ଦିରମାନ ନିର୍ମାଣ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ପରେ ତଦୀୟ ପୁତ୍ର ଲୋକନାଥ ରାୟସିଂହ ଭ୍ରମରବର ବଣିଆପଡ଼ାରେ ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ଓ ଖଙ୍କିରାରେ ରାମେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଜମିବାଡ଼ି ଖଞ୍ଜିଦେଇଥିଲେ । ଏତଦ ବ୍ୟତୀତ ସେ ମଲାଙ୍ଗଡିହ ମଠର ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ରାମିଆଳ ନଦୀଧାର ମୂଳରେ କପିଳେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ ଓ ଜିନେଇଲୋ ଏବଂ ବେଢ଼ାପାଳ ଗ୍ରାମ ଦୁଇଟିକୁ କପିଳାସ ଠାକୁରଙ୍କୁ ଦାନ ଦେଇଥିଲେ ।[୬] ରାଜା ନୃସିଂହ ଭ୍ରମରବର ଲତାଦେଇପୁରର ଅନ୍ନକୋଟୀଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ତେନ୍ତୁଳିସିଂହାର ରାମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିବା ସହିତ ନୃସିଂହପୁର ଶାସନରେ ବେଲେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କ ଶିବ ଲିଙ୍ଗ ସ୍ଥାପନ କରି ସେବା ନିମନ୍ତେ ଭୂମିଖଞ୍ଜା କରିଥିଲେ ।

ଢେଙ୍କାନାଳର ସପ୍ତମ ରାଜା ଦାମୋଦର ଭ୍ରମରବରରାୟ ମୁକ୍ତାଦେଇପୁର ଶାସନରେ ସୋମନାଥେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଏତଦ ବ୍ୟତୀତ ଢେଙ୍କନାଳ ରାଜବଂଶ ଦ୍ୱାରା ଗୋବିନ୍ଦ ବିଦ୍ୟାଧରପୁରରେ ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର, ଲୋକନାଥ ପୁରରେ ଲୋକନାଥେଶ୍ୱର, ହାଟୁଆରୀରେ କପିଳେଶ୍ୱର, ଭାଗିରଥିପୁରରେ କେଦାରେଶ୍ୱର, ଶିବୁଳାପଶିରେ ସ୍ୱପ୍ନେଶର, ବୁଢ଼ୀବିଲିରେ ନୀଳକଣ୍ଠେଶ୍ୱର, ରାୟନୃସିଂହପୁରରେ ନୀଳକଣ୍ଠେଶ୍ୱର, ସରାଙ୍ଗରେ ଐଶାନ୍ୟେଶ୍ୱର, କମଳାଙ୍ଗରେ କମଳେଶ୍ୱର, ନୟାଭଗୀରଥୀପୁରରେ ରଣନେଶ୍ୱର ଓ ରାମେଶ୍ୱର, ଭୋଜଦେଇପୁରରେ ଭୋଳେଶ୍ୱର, ସଦାଶିବପୁରରେ ବାଲୁଙ୍କେଶ୍ୱର, ଘିଟିପିରିରେ ରାମେଶ୍ୱର ଓ ଗଙ୍ଗାଧରପ୍ରସାରେ ପଶ୍ଚିମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇ ସେବାୟତଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ବିଭିନ୍ନ ଜମି ଖଞ୍ଜିଦିଆଯାଇ ଶୈବ ସଂସ୍କୃତିର ବ୍ୟାପକ ପ୍ରସାର କରାଯାଇଥିଲା ।

ସ୍ୱାଧୀନତା ପରେ ପରେ ଢେଙ୍କାନାଳର ଶୈବ ସଂସ୍କୃତି ବ୍ୟାପକ ପ୍ରସାରଲାଭ କରି ଢେଙ୍କାନାଳର କୋଣ ଅନୁକୋଣେ ଶୈବ ମନ୍ଦିରମାନ ଗଢ଼ି ଉଠିଶିବମନ୍ଦିର ସର୍ବତ୍ର ଶୈବ ପର୍ବପର୍ବାଣୀ ମହାସମାରୋହରେ ପାଳିତ ହୋଇ ଶୈବ ସସ୍କୃତିର ଉତ୍ତରଣରେ ଏକ ଭବ୍ୟ ପରମ୍ପରା ସୃଷ୍ଟିହୋଇଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଜିରାଳର ଜଳେଶ୍ୱରେ ମହାଦେବ, ଦେଓପଡ଼ାର କୁମ୍ଭେଶ୍ୱର ମହାଦେବ, ହରିପୁରର ମହାକାଳ ମନ୍ଦିର, ନୂଆପୋଖରୀ ହୁଡ଼ାର ଆଖଣ୍ଡଳମଣି ମନ୍ଦିର, ଅମଳାପଡ଼ାର ରାମେଶ୍ୱର, କୁଞ୍ଜକାନ୍ତର ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର, ମାର୍ଥାପୁରର ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରାଧାନ ।

ଯୁଗେଯୁଗେ ଢେଙ୍କନାଳରେ ଶୈବସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଓ ସାଧକବୃନ୍ଦ ପଦାର୍ପଣ କରି ଏମାଟିକୁ ପବିତ୍ର କରିଛନ୍ତି । ପୁରାଣ ଯୁଗରେ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ, କପିଳମୁନି, ରାଜା ସୌଦାସ ପ୍ରଭୃତି ଶିବ ଉପାସକ ପୁରାଣ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଉତ୍ତ୍ର କୈଳାସ ବା କପିଳାସ ଠାରେ ସାଧନାରତ ଥିଲେ । ଏହି କପିଳାସ ହେଉଛି ନାଥଯୋଗୀମାନଙ୍କର ଆଦିପୀଠ ବୋଲି ଗୋରେଖ ସଂହିତାରୁ ଜଣାପଡ଼େ । ଏହିଠାରେ ଆଦି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କୁ ଶିବ କାନଚିରି ନାଥଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରି ଯୋଗମାର୍ଗର ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥିବାର ପ୍ରମାଣ ନାଥସାହିତ୍ୟରୁ ମିଳେ । ଏତଦ ବ୍ୟତୀତ ଏହା ନାଥ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥ, ଗୋରେଖ ନାଥ ଓ ମୀନନାଥଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଭୂମି ଥିଲା । ସେହି ସମୟରୁ ନାନଯୋଗୀମାନେ କପିଳାସ ପୀଠର ସେବ ରହି ଆସିଛନ୍ତି । ଏହି ପୀଠରେ ଥିବା ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ମଠରେ ବିଶ୍ୱପ୍ରସିଦ୍ଧ ଭାଗବତ ଟୀକାକାର ଜଗତଗୁର ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀ ନୃସିଂହ ମନ୍ତ୍ରେ ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରି ଭାଗବତର ଟୀକା ପ୍ରଣୟନ କରିବା ସହିତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୀତା, ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣ ଆଦି ଦୁର୍ଲଭ ଶାସ୍ତ୍ରର ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେହିପରି ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ବୃନ୍ଦାବନ ଯାତ୍ରା କାଳରେ ଏହି ଠାରେ ପଦାର୍ପଣ ପୂର୍ବକ ତାଙ୍କ ପାଦଚିହ୍ନ ରହିଛି । ମହିମା ସ୍ୱାମୀ ଏହି ପୀଠରେ ଦୀର୍ଘ ଚବିଶ ବର୍ଷ ତପସ୍ୟା କରି ମହିମା ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ତଶ୍ଚେ ଏହି ପୀଠ ଯୁଗେଯୁଗେ ଶୈବପନ୍ଥୀ ଓ ଯୋଗୀମାନଙ୍କୁ ସାଧନା ପାଇଁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଛି ।

ପୁରାଣଯୁଗରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଢେଙ୍କାନାଳରେ ଶୈବ ଧର୍ମର ପ୍ରସାର ହୋଇସାରିଥିଲା । ଢେଙ୍କାନାଳରେ ପାଳିତ ହେଉଥିବା ଶୈବ ପର୍ବପର୍ବାଣୀ ମଧ୍ୟରେ ଶିବରାତ୍ରି, ବଡ଼ ଓଷା, ଶୀତଳଷଷ୍ଠୀ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ବେଢ଼ା, ଦେବାଭିଷେକ, ଜଳଛାୟା, ମକର

ସଂକ୍ରାନ୍ତି, ବିଷୁବ ସଂକ୍ରାନ୍ତି, ଧନୁ ସଂକ୍ରାନ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରଧାନ । ଢେଙ୍କାନାଳରେ ପାଳିତ ହେଉଥିବା ପର୍ବପର୍ବାଣୀରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଶୈବଧର୍ମ ହେଉଛି ଢେଙ୍କାନାଳର ଗଣଧର୍ମ ।

ପ୍ରାନ୍ତଟୀକା :

1. Panda L.K. Kualo Kanakeswar Temple an Archaeological Study, Saptasjya (Dhenkanal College Magazine), Dhenkanal, 1985-86, p-17-18.

2. Donaldson E. Thomas: Hindu Tample Art of Orissa (Vol-1). E. J. Brill, Leiden, The Netherlands, 1st edtion-1985. P-119.

3. Mishra Binayak: Hindol Copper Plate Charter of Subhakaradeva. Journal of Bihar and Orissa Research Society, Vol-II, Pt-IV, 1930, P-69-83.

୪. ମିଶ୍ର ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ: ଢେଙ୍କାନାଳ ଐତିହ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତି । ପ୍ରାଚୀ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ, ବିନୋଦ ବିହାରୀ, କଟକ-୨ । ୧ମ ପ୍ରକାଶନ- ୨୦୧୨, ପୃ-୩୫୪ ।

5. Sircar D.C. : Kapilas Inscription of Narasimha I. Epigraphia Indica- Vol-XXXIII, 1950-60, P-41-45.

୬. ମିଶ୍ର ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ, ଢେଙ୍କାନାଳ ଐତିହ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତି,ପୃ-୧୧୫-୧୬ ।

❖ ❖ ❖